

4. Zhajvoronok V. V. Znaky ukrains'koi etnokul'tury : Slovnyk-dovidnyk. Kyiv : Dovira, 2006. 703 s.
5. Zhelezniak M. H. Skhidnopolis'kyj (livoberezhnopolis'kyj) hovir. *Ukrains'ka mova : Entsyklopediia* / V. M. Rusanivs'kyj, O. O. Tytarenko, M. P. Ziabliuk ta in. Kyiv : Ukrains'ka entsyklopediia, 2000. S. 664.
6. Lysenko P. S. Slovnyk polis'kykh hovoriv. Kyiv : Naukova dumka, 1974. 260 s.
7. Matviias I. H. Hrupuvannia hovoriv ukrains'koi movy. Struktura ukrains'kykh hovoriv. Kyiv : Naukova dumka, 1982. S. 3–68.
8. Slovar' ukrains'koi movy. Uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materialu Borys Hrinchenko: u 4 t. Kyiv : V-vo AN Ukrains'koi RSR, 1958. T. 2. 218 s.
9. Slovnyk ukrains'koi movy : v 11 t. AN Ukrains'koi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1973. T. 4 : I–M. 840 s.
10. Tlumachal'ny slounik belaruskaj movy: u 5 t. Minsk, 1978. T. 2 : H–K. 768 s. URL : https://knihi.com/none/Tlumacalny_slounik_bielaruskaj_movy_zip.html#TSBM2.djvu_711 (data zvernennia: 06.04.2021).
11. Tsykhun H. A. Minsk : Akademiia navuk BSSR; Belarускаia navuka, 1989. T. 5 : Kaiats' – Lipianka. 327 s. URL : https://knihi.com/none/Etymalahicny_slounik_bielaruskaj_movy_zip.html#ESBM_04.djvu_126 (data zvernennia: 06.04.2021).
12. Shevel'ov Yu. Istorychna fonolohiia ukrains'koi movy. Kharkiv : Akta, 2002. 1054 s.

Зевако Валентина Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського (Україна).

Зевако Валентина Ивановна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры украинского языка Тернопольского национального медицинского университета имени И. Я. Горбачевского (Украина).

Valentyna Zevako, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at Department of Ukrainian Language I. Horbachevsky Ternopil National Medical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 06.04.2021

Статтю прийнято до друку: 13.04.2021

УДК 811.161.2'282

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-210-220

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ЗБОРУ МАТЕРІАЛУ В СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ І ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Андрій Колесников

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Україна, м. Ізмаїл, вул. Репіна, 12

e-mail: akolesnykov2015@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8365-7598

У статті порушено проблему достовірності свідчень, отриманих унаслідок збору матеріалу для проведення соціолінгвістичних та діалектологічних досліджень, зокрема під час інтерв'ю, фіксації мовних біографій, збору інформації за допомогою питальників, застосування прийому діалектної текстографії. На думку автора, імовірна неправдива інформація в таких джерелах, по-перше, може бути мотивованою індивідуальним і колективним самозбереженням респондентів, по-друге, може бути пов'язана з особливостями їхньої психіки, по-третє, може бути несвідомою, зумовленою ситуацією мовного / діалектного контакту і стосується переважно фіксації мовних рис ідіом. Суперечності останнього різновиду між свідченнями анкет і діалектних текстів (записів невимушеного мовлення, діалогічного чи монологічного) схарактеризовано в статті на прикладі різних генетичних типів українських говірок, що побутують в поліетнічному та полімовному ареалі межиріччя Дністра і Дунаю.

Ключові слова: інтерв'ю, питальник, діалектний текст, недостовірні відомості, межиріччя Дністра і Дунаю.

ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ СБОРА МАТЕРИАЛА В СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Андрей Колесников

Измаильский государственный гуманитарный университет

Украина, г. Измаил, ул. Репина, 12

e-mail: akolesnykov2015@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8365-7598

Статья посвящена проблеме достоверности данных, полученных в результате сбора материала для проведения социолінгвістических и диалектологических исследований, в частности во время интервьюирования, фиксации языковых биографий, сбора информации с помощью вопросников, применения приема диалектной текстографии. По мнению автора, вероятно неправдивая информация в таких источниках может быть, во-первых, мотивирована индивидуальным и коллективным самосохранением респондентов, во-вторых, может быть связана с особенностями их психики, в-третьих, может быть подсознательной, вызванной ситуацией языкового / диалектного контакта и касается прежде всего фиксации языковых черт идиомов. Противоречия последнего типа между сведениями анкет и диалектных текстов (записей непринужденной речи, диалогической или монологической) охарактеризованы в статье на примере разных генетических типов украинских говоров, которые функционируют в полиэтническом и полиязычном ареале междуречья Днестра и Дуная.

Ключевые слова: интервью, вопросник, диалектный текст, недостоверные сведения, междуречье Днестра и Дуная.

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF GATHERING MATERIAL IN SOCIOLINGUISTIC AND DIALECTOLOGICAL STUDIES

Andrii Kolesnykov

Izmail State University of Humanities

Repin St.,12, Izmail, Ukraine,

e-mail: akolesnykov2015@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8365-7598

Introduction. *The article analyzes a significant linguistic problem of the necessity to revise the methodology of sociolinguistic and dialectological studies, the methods and techniques of gathering the lingual material in particular (such as dialectal texts, questionnaire, interview, survey, different types of observation and etc.) from the point of view of its quality, reliability of information. The important question raised in the article is how reliable the data of autobiographical narratives is, as well as the language biographies of representatives of different ethnolinguistic groups in the multi-lingual territory between the Danube and the Dniester rivers while they participate in the form of interview, sociolinguistic and dialectological surveys, questionnaires without detailed discourse-analysis during the process of gathering and summarizing facts.*

Purpose. *The purpose of the article is to highlight contradictory information, derived from the language contact, imposition of the facts, elements of one communicative system's level being transmitted to another one, observed in the process of gathering sociolinguistic and dialectological material in the area between the Danube and the Dniester rivers.*

Methods. *The author uses descriptive method of investigation, comparative analysis, observation and etc.*

Results. *It should be noted that the issues of credibility of the speakers' data, their high quality and the projected discrepancy of information in surveys, questionnaires and dialectal texts play a very important role in modern sociolinguistic and dialectological investigations. According to the author's opinion, presumably false information in surveys and questionnaires may be caused, firstly, by the individual and collective self-preservation of respondents, secondly, by the peculiarities of the mental state of the speakers, and thirdly, it may be an irresponsible attitude, resulting from the language / dialectal contact's situation and it concerns predominantly to fixation the language characteristics of idioms. There are contradictions of the last type between the data of surveys and dialectal texts (audiotapes of spontaneous dialogic and monologic speech) in the Ukrainian dialects of different genetic and dynamic types, existing in the multi-lingual area between the Danube and the Dniester rivers.*

Originality. *In contrast to other studies the author for the first time pays attention to the regularity and consistency of the data's distinction, which are the result of gathering the material by the interviewer as a source of information about the specific characteristics of contact idioms in the investigated area.*

Conclusion. *It is considered that there is a high probability of getting untruthful information in surveys and interviews due to the situation of language / dialectal contact. The data gathered through diagnostic procedures may appear to be unreliable due to the peculiarities of the mental state of the speakers, by the instinct of their individual and collective self-preservation, also requires detailed interest.*

Keywords: *interview, questionnaire, dialectal text, untruthful information, territory between the Danube and the Dniester rivers.*

Постановка проблеми. Наразі актуальною лінгвістичною проблемою є потреба перегляду методології соціолінгвістичних і діалектологічних досліджень (напр., дискусійним є навіть вибір об'єкта чи об'єктів дослідження: мова, стандарт, ідіом, діалект, соціолект, ідіолект, говірка тощо), зокрема методології збору мовного матеріалу (діалектні тексти, питальники, інтерв'ю, анкети, різні типи спостережень тощо) з погляду його якості, достовірності свідчень.

Аналіз досліджень і публікацій. У діалектології, що вивчає територіальні різновиди мови, сучасні дослідники закликають відмовитися від застосування лише традиційного диференційного підходу (шукаючи лише відмінні від літературного стандарту та інших говірок риси) на користь системного опису говірки, пор. праці П. Ю. Гриценка [5; 6], Л. Е. Калнинь [11] та ін. Стосовно методів збору матеріалу, то, з одного боку, самоочевидно, що перевагу варто надавати не анкетному (коли розсилаються анкети і фахівець фактично передоручає іншим те, що мав би зробити сам), а експедиційному (коли в експедицію для збору діалектних рис для опису говірки, картографування, їде сам фахівець-дослідник) методу, проте одні вчені, ті, які займаються переважно описовою та історичною діалектологією, надають перевагу такому прийомові, як діалектна текстографія, пор. [6–8], інші ж, переважно ті, які роблять акцент на картографуванні, дещо абсолютизують збір матеріалу за питальником і навіть стверджують, що чим більший питальник, тим кращі і вірогідніші будуть результати, пор. [4]. Ми наполягаємо на органічному поєднанні збору і використання діалектних текстів (бажано за заздалегідь продуманим темарієм) і програми (із відносно невеликим обсягом питань), до того ж з увагою до суперечливих відомостей текстів і програми, їхнього евристичного потенціалу [15].

Соціолінгвісти, міркуючи над сценаріями в мовній політиці країн пострадянського простору, зокрема їхніх полілінгвальних регіонів, слушно відзначають, що в умовах мінливої ситуації й нестабільності в міжнародних узаєминах украй актуальним є «...моніторинг, аналіз і прогнозування мовного і етнокультурного розвитку, а також аналіз реальних і розрахунок потенційних мовних конфліктів задля вироблення стратегій регулювання мовної ситуації, контролю проблемних зон» [3, с. 37]. Проте на сьогодні ці дослідники констатують недостатність у «...науковому дискурсі усвідомлення теоретичної і практичної значущості прогнозування як інструмента і основи мовної політики і планування...», загалом нерозпрацьованість концепції, методології і методів прогнозування, моделювання сценарію (чи сценаріїв – А. К.) майбутнього мовного розвитку, невизначеність термінологічного апарату цього наукового напрямку [3, с. 37]. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок останніх років, присвячених розпрацюванню соціолінгвістичних методів (перелік цих праць див. [3]), більш ретельне їх вивчення свідчить, що автори зосереджені на пошукові інструментів для аналізу історії та сучасного стану мовного розмаїття. Проте майже немає праць з методів дослідження (очевидно – методів моделювання – А. К.) майбутнього мовного розмаїття чи методів соціолінгвістичного прогнозування. Наразі актуалізується й потреба в прогнозуванні для підвищення продуктивності заходів мовної політики, прогнозування етнолінгвальних конфліктів та запобігання їм, пошуку заходів впливу законів і причин проблемних явищ [3, с. 37].

Цілком згодні також із тим, що «розпрацювання методів соціолінгвістичного прогнозування становить собою складне завдання для дослідників через неоднорідність цілей і множинність прогностичних напрямків, що потребують застосування комплексу різноманітних методів. Тому необхідно розрізняти різні галузі мовної політики і комбінувати різні методи. Тільки такий комбінований методичний підхід здатний упоратися з

численними складними завданнями соціолінгвістичного прогнозування і його застосування до такого динамічного об'єкта, як мовне розмаїття і розвиток полілінгвальних мовних ситуацій» [3, с. 38]. Солідарність з думками авторів цитованої статті та інших соціолінгвістів, на яких вони покликаються (щодо комплексного аналізу), упевненість у цьому, посилена й підкріплена в нас і як в багаторічних спостерігачів, дослідників мовного простору полілінгвального ареалу межиріччя Дністра і Дунаю (далі – МДД), досвідом саме польової роботи в ньому. Ми зауважували, що не можна вивчати тут територіальні діалекти, послуговуючись лише застарілим методологічним інструментарієм, скажімо, діалектології – у діалектологічних дослідженнях ідіомів ареалу потрібно відмовитися від винятково диференційного підходу, надаючи перевагу системному, варто критичніше ставитися до свідчень анкет, порівнюючи їх зі свідченнями діалектних текстів, тут потрібні прийоми соціолінгвістики, і навпаки (соціолінгвістичні студії ареалу варто збагатити гарно апробованими на ньому прийомами діалектології). Традиційні діалектологічні процедури потребували оновлення, оскільки в МДД фіксуємо ситуацію мовного контакту, взаємодії мов, перемикання кодів – а це і соціолінгвістика, і динаміка, історія мови (що її можна побачити на сучасному мовному зрізі) тощо. Так само не спрацьовують тут (без коригування) усталені соціолінгвістичні прийоми. Вони вимагають, по-перше, ще більш критичного аналізу (дискурс-аналізу) дослідником свідчень, знань комунікативної лінгвістики. Крім того, кожна національна мова потребує ідентифікації як комплексу ідіомів – діалектів (діалектологія), ідіолектів, літературних стандартів, а їхня вітальність залежить від ставлення до них мовців, від мовної політики, остання ж, своєю чергою, – це передусім державна, законодавча політика – це закони та підзаконні акти, а отже – юриспруденція; це освітня політика, а отже – ще й педагогіка, лінгводидактика. Вивчення етномовних контактів передбачає пошук закономірностей взаємодії і трансформації етномовних груп, домінування одних і витіснення, асиміляції інших, спостереження, виявлення і моделювання конфліктів – а це вже конфліктологія (етноконфліктологія, лінгвоконфліктологія), психологія, етнопсихологія тощо. Більшість із цих параметрів (зокрема й наслідки мовного, діалектного контактування в ареалі) можуть бути покладені на карту, відбиті в лінгвогеографічній проєкції. Отже, доходимо думки, що нова парадигма лінгвістичних досліджень (широко – діалектологічних і власне соціолінгвістичних) перебуває в річищі саме *мультидисциплінарності мовознавчих студій*, на ефективності якої в різних лінгвістичних сферах наголошуємо у своїх працях [14; 15].

Окремої уваги потребує питання про те, наскільки можна довіряти свідченням автобіографічних наративів, мовних біографій представників різних етнічномовних груп полімовного ареалу МДД у вигляді інтерв'ю, соціолінгвістичних (як і діалектологічних) анкет, питальників тощо без ретельного дискурс-аналізу як на етапі збирання матеріалу, так і на етапі узагальнення.

За нашими попередніми оцінками, імовірна неправдива інформація в анкетах і питальниках може бути, по-перше, *мотивованою індивідуальним і колективним самозбереженням*, по-друге, може бути пов'язана з *особливостями психіки респондентів*, по-третє, може бути несвідомою, зумовленою *ситуацією мовного / діалектного контакту* і стосується переважно фіксації мовних рис ідіомів. Суперечності останнього різновиду між свідченнями анкет і діалектних текстів (записів невимушеного мовлення, діалогічного чи монологічного) маємо на межі говірок різних генетичних типів, що побутують в ареалі МДД.

Мета статті – проаналізувати суперечливі відомості, зумовлені мовним контактом, накладанням фактів, одиниць однієї комунікативної системи на іншу, виявлені в процесі збору діалектного та соціолінгвістичного матеріалу в ареалі межиріччя Дністра і Дунаю.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок узаємодії в контактних системах з'являються запозичення, трансформації у сфері форм і значень питомих і запозичених словоформ, різноманітні мовленнєві оказіональні трансформи (скажімо, у говірці с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. окремі діалектоносії досить послідовно уживають форму *в /молдинці* в тій синтаксичній позиції, де ми очікуємо, та фіксуємо в багатьох інших мовців, форму *М. в. в молодості* [8]), що неоднаковою мірою усвідомлюється мовцями (або усвідомлюються як факти не свої, а лише контактної системи), або властиві окремим ідіолектам, соціолектам, а тому по-різному можуть виявлятися за допомогою питальника (чи інтерв'ю щодо мовних рис), і під час аналізу невимусованого мовлення навіть тих самих респондентів.

Спостереження над такими явищами дозволяє зрозуміти закономірності, глибше пізнати механізми динаміки мови, відстежити, наче на уповільненій зйомці, трансформацію мовних рис. Уможливорює воно й глибше проникнення в сутність деяких внутрішніх процесів розвитку, а також тих, що зумовлені контактом ідіом, зокрема пояснення таких мовних явищ морфологічного рівня, відомих мовознавству, діалектології, як індукція, аналогія, гіперкорекція тощо. У працях, присвячених морфологічному рівню українських південнобессарабських говірок [13–15], знаходимо чимало фактів динаміки, що, імовірно, недавно минули фазу оказіональних трансформ або й перебувають у цій фазі. Серед таких рис наявні як генетично материнські (трансформовані контактуванням ідіомів), так і ті, що з'являються в говірках під впливом мовного (чи діалектного) контакту. Але щодо діагностики їх об'єднує одне – різна кореляція їхнього прояву за допомогою питальника і в діалектних текстах. Детальніше про такі мовні факти й евристичний потенціал суперечливих відомостей діалектних текстів і програми див. у лінгвістичній праці [15, с. 175–189].

У різних говірках переважно одного генетичного (буковинсько-подільського) типу залежно від динамічного їх типу (більш, менш стійкі, редуktivні) зафіксовано різні стадії трансформації генетично питомого *май* (як засобу ступенювання прикметників, прислівників та дієслів) у *мей* (компонент, наявний у більшості українських, румунських, російських та ін. говірок ареалу, та й у самих цих говірках, з іншим граматичним статусом, а саме – частки і вигуку з широким спектром значень: від засобу звертання – до актуалізацій уваги, навіть, за визначенням В. П. Дроздовського [10], «інтимізації спілкування» із відчутним семантичним складником «вираження емоційного стану», наприклад, «*та мей!*» 'невдоволення', «*мей /в'ідчепис'*» тощо), а також трансформації *йїден* в *один* (у функції займенника – адже в числівниковій функції інноваційна словоформа *один* в більшості говірок вже заступила питоме *йїден*). Тобто діалектоносії переважно менш стійких і редуktivних говірок цього генетичного типу (сс. Молодове, Райлянка Саратського р-ну, Райлянка Татарбунарського р-ну), тепер замість старого, генетично первинного, материнського *май кра'сивий* можуть сказати по-новому *мей кра'сивий*, і навпаки – замість нового *один* (тобто – *хтось*) *прийшов*, уживають старе *йїден прийшов*, а що то за *йден*? На трансформність діалектних рис у говірках указує те, що питальник і спостереження над діалектними текстами, мовленням дають різні результати: зазвичай мовці уживають обидві форми паралельно або переважно нові, але, відповідаючи на питальник, визнають тільки нові форми, заперечуючи старі. До того ж, коли під час бесіди інтерв'юер «ловить» мовців на вживанні форм, існування яких вони щойно, відповідаючи на питання програми, заперечили (напр., *май* і *йден*),

аргументуючи це – «*Ви ж сказали, що так не говорите*», – фіксує у відповідь-пояснення на зразок: «*Де йа'зик забі'жит / то 'може й с'кажу*» (с. Молодове Саратського р-ну).

Хоч найдокладніше описані факти вживання трансформ у південнобессарабських українських говірках стосуються інноваційних форм слів, що або не мають власної словозмінної парадигматичної організації, або трансформації стосуються кореневої морфеми, лексичної та граматичної семантики словоформи; є чимало прикладів і власне словозмінних трансформ як форм буття інновацій чи залишків питомих материнських генетичних рис. Напр., у відзначеному генетичному типіві говірок, а саме – у говірках сс. Райлянка і Молодове Саратського р-ну зафіксовано (теж не послідовно стосовно кореляції свідчень програми і спостережень над текстами) інноваційну, досить унікальну, форму атематичних дієслів із флексією *-еш* в 2 ос. однини *да'сеш*, *йі'сеш*. Шляхи формування таких форм, фіксованих, судячи з описів, саме як трансформи ще в сер. ХХ ст., пояснюють по-різному. Імовірно, що це збережені архаїчні форми материнського ареалу, але вони, як нам відомо, не фіксовані тепер у ньому, не засвідчені вони також ні попередніми описами материнських говірок, ні «Атласом української мови» (АУМ) [1], тому ця гіпотеза залишає за собою статус припущення. Можливо й інше – що це інновація, але вплив нормативних у літературному стандарті форм *даси*, *їси*, як і форм, поширених у контактних мішаних українських говірках ареалу *да'сиш*, *йі'сиш*, сам по собі не пояснює їхньої появи. Але факт – у специфічних формах 2 ос. одн. атематичних дієслів *да'сеш*, *йі'сеш* у відзначених говірках основний компонент форманта усвідомлюється багатьма мовцями саме як флексія *-еш*, що відносно послідовно відбито у свідченнях питальника. Частковий збіг відомостей діалектних текстів і питальника, а також те, що ця діалектна риса відзначалася раніше і саме як формант *-еш* атематичних дієслів [9, с. 136; 16, с. 42], до речі, попередні дослідники пояснювали появу цих форм «...або збереженням давніших говіркових особливостей (про що ми вже говорили як гіпотезу – А.К.), або впливом дієслів *в'із'меш*, *да'йеш*» [9, с. 136], дозволяє стверджувати, що форми типу *да'сеш* – окрема морфологічна риса – флексія *-еш* 2 ос. одн. атематичних дієслів. Водночас АУМ свідчить про вживання в Райлянці Саратського р-ну форм *да'сиш*, *йі'сиш* [1, т. 3, ч. 2, к. 75]. Цей факт невідповідності інформації АУМ, з одного боку, та спостережень стосовно цієї говірки цього ж періоду в описових працях [10] і наших, з іншого, не одиничний, пор. [1, к. 65, 66], і свідчить він про недосконалість, надмірну «довірливість» питальникам (методу анкетування), не завжди компетентним інтерв'юерам (у Райлянці Саратського р-ну для АУМ матеріал збирали студенти, які, мабуть, хотіли представити говірку, можливо власну говірку, як систему, максимально наближену до літературного стандарту) дослідницьких процедур діалектології (на нашу думку, соціолінгвістика повторює ці помилки). У попередніх дослідженнях ми відзначали, що поява зауважених форм є загальнопрогнозованою, оскільки вони можуть бути зумовлені уніфікацією зразком І дієвідміни [15, с. 160], але зараз, не заперечуючи уніфікаційної версії, вважаємо, що форми *да'сеш*, *йі'сеш* з'явилися більшою мірою внаслідок морфологізації й лексикалізації фонетичного явища, притаманного материнським буковинським говіркам – наближенню /и/ в наголошеній позиції до /е/ на основі поширених і в материнському, і в новожитньому ареалі форм *да'сиш*, *йі'сиш*. Так, С. П. Бевзенко зауважує, що в частині південно-західних діалектів, зокрема в ряді галицько-буковинських, фонема /и/ в наголошеній позиції, набираючи ширшої, дещо обниженої артикуляції, зближується з фонемою /е/ і реалізується в звуках [e], [e^н], напр.: *'ведно*, *'нешут*, *'жето*, *'лехо*, *п'рейде*, *на'селу*, *'се^нн* тощо [2, с. 48]. Про те, що первинним материнським говіркам ця риса була притаманна, свідчать не лише зазначені дієслівні форми в говірці з буковинсько-подільською

діалектною основою с. Райлянка Саратського р-ну, як і похідного від нього с. Райлянка Татарбунарського р-ну *да/сеи*, *йї/сеи*, а й також, очевидно, лексикалізовані, спорадично реалізовані в мовленні окремих діалектоносіїв генетично споріднених з відзначеними говірками діалектних мікросистем ареалу форми на зразок *кри/чет* (с. Петрівка Тарутинського р-ну).

Записи з діалектного фонофону кафедри української мови і літератури ІДГУ дозволяють оцінити в цій же говірці (с. Райлянка Саратського р-ну) форми з постпозитивною насамперед до дієслівних форм минулого часу жін. р. часткою *-т* як дуже частотні в мовленні однієї старенької бабусі, що ми її опитували (*хо/дила-т*, *зби/рала-т*, *прашу/вала-т*). Не є винятком, ба більше, дуже ймовірно, що це суто індивідуальна особливість мовлення (риса її ідіолекту), можливо, й особливість мовлення, що з'явилася в неї з віком, натомість не можемо відкидати й іншого, наприклад, того, що це архаїчна риса материнського діалекту, що ця риса колись могла характеризувати мовлення всіх мовців говірки, або, що вона може закономірно з'являтися в усіх літніх діалектоносіїв цієї говірки чи літніх діалектоносіїв лише жіночої статі тощо. Усі ці версії потребують перевірки за допомогою повторних обстежень із застосуванням комплексу різних методик.

До okazіональних трансформ за характером прояву в південнобессарабському ареалі можна віднести чимало фактів. Такі форми наче приховані (їх складно виявити питальником), але ця прихованість різна. В одних випадках вони просто уживані рідко, переважно представниками старшого покоління мовців, наприклад, окремі архаїчні скорочені форми займенників *м'а*, *н'у* (*зав'еш/чан'їше на н'у*) у стійких говірках буковинсько-подільського типу сіл Петрівка, Височанське Тарутинського р-ну. В інших випадках компоненти парадигми демонструють ще складніший алгоритм прояву, зокрема залежність від комунікативних чинників.

Напр., дієслівні «перфектні» аналітично-особові форми 1 ос. одн. жін. р. типу *хо/дилам*, *ро/билам*, *л'у/билам*, *булам*, і форми 2 ос. множ. типу *хо/дилисти*, *чулисти* чи *хо/дилисте*, *чулисте*, властиві говіркам материнського буковинсько-подільського ареалу, у говірці цього генетичного типу с. Петрівка Тарутинського р-ну проявляють себе дуже специфічно. У мовленні, записаному під час спілкування з експлоратором, що використовував комунікативну модель літературного стандарту, вони не зафіксовані. Натомість застосування питальника з представниками говірки старшого покоління частіше засвідчує позитивну відповідь. Така конфігурація прояву рис, коли питальник виявляє діалектну ознаку, а тексти – ні, як і навпаки, досить поширена в південнобессарабських українських говірках, пор. [13; 15]. Але тут не можемо сказати, що в текстах ці форми не реалізуються зовсім. Трапляються й записи невимушеного мовлення, де діалектоносії самі згадують цю рису в контексті розповіді про особливості власної говірки (*булисти^е у нас / до/бавка до мови // сти*, *чулисти / бачилисти / булисти // це у нас*). Фіксуємо такі форми і в записах, зроблених після проведення роботи за питальником. Пов'язуємо це з комунікативним чинником, з тим, що діалектоносії оцінюють такі форми як потенційно незрозумілі носіям контактних ідіомів (окрім хіба що представників болгарських говірок ареалу) і рівень усвідомлення їхньої потенційної незрозумілості досить високий. Останнє пояснює, чому мовці розповідають інтерв'юєрові про такі ознаки своєї говірки, натомість не вживають їх до того моменту, як побачили можливість їх розуміння експлоратором. Такий прояв мовних рис у діалектних текстах П. Ю. Гриценко пояснює виявом «метамовної свідомості діалектоносія-наратора», який, прагнучи бути зрозумілим експлораторові, не

лише подає додаткові коментарі щодо особливостей свого мовлення чи говірки в цілому, але й усуває з комунікації незрозумілі «чужому» її елементи [6, с. VII].

Чимало фактів, що спочатку (навіть за кількарізних обстежень автором під час експедицій) не були виявлені ні питальником, ні зафіксовані ним у записах (діалектних текстах), засвідчено в ареалі пізніше під час повторних обстежень говірок. Повторний цілеспрямований моніторинг уможливив фіксацію деяких рідковживаних елементів, чимало з яких допомогла діагностувати саме опора на свідчення студентів-філологів, що є представниками відповідних говірок. Достовірність таких свідчень зумовлена тим, що студенти-діалектоносії, будучи «своїми» для носіїв говірки, маючи значний досвід застосування досліджуваного ідіому з комунікативною метою, можливість триваліших спостережень над власною говіркою, самоспостережень, маючи мовне чуття власної говірки (а ми брали до уваги свідчення лише таких студентів), все одно можуть побачити в її системі більше, ніж краще підготовлений, але все одно «чужий» для мовців експлоратор. Навіть фрагментарний характер прояву компонентів парадигм дозволяє висновкувати, що остаточно не стерлися зауважені ще дослідниками південнобессарабських говірок сер. ХХ ст. [9; 10; 16] в говірках буковинсько-подільського типу діалектні форми множини на зразок *шофе/рове*, *бра/тове*, що говірці с. Стара Царичанка Білгород-Дністровського р-ну, генеза (і динаміка) якої дуже специфічна, але переважно сягає середньонадніпрянського діалектного типу з відчутним південно-західним складником, досі ще притаманні стягнені дієслівні форми 2 ос. одн., властиві генетично первинним щодо полігенної вторинної аналізованої говірки (як її ймовірним складникам в процесі формування) карпатським чи надсянським говіркам, пор. [2, с. 132] на зразок *з'наш*, *гул'аш*, *пи/таш*. Навіть досвід спілкування зі студентами, представниками типово полігенних – мішаних, т. зв. козацьких говірок (мовці яких добре знають, що вони нащадки козаків, їхнє село «козацьке»), іноді змушує сумніватися в тому, що в за визначенням перехідних від південно-східних до південно-західних українських говірок, але на південно-східній основі, деякі південно-західні риси, що ми не очікували виявити в говірках такого типу, а тому не перевіряли питальником, насправді, можливо добре збереглися. Так, ми намагалися боротися в доповіді студентки з помилковим для літературного стандарту наголошуванням «*Тара/са Шев/ченка*», яке, до речі, так і не поборили, а це, імовірно, тому, що таке наголошування збереглося (можливо не в усіх ідіолектах мешканців с. Білолісся Татарбунарського р-ну) як питома риса однієї з первинних материнських говірок (очевидно південно-західного наріччя української мови) під час формування вторинної мішаної говірки (пор. думку Г. С. Кобиринки про типовість такого окситонного наголошування *Андр'ї/а*, *Богда/на*, *Тара/са*, *Тара/су*, *Тара/сом* тощо в говірках південно-західного наріччя української мови «Наголос у структуруванні українського діалектного континууму» [12, с. 31]).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, з-поміж актуальних проблем методології соціолінгвістичних і діалектологічних досліджень, значне місце посідають питання методології збору матеріалу з метою досягнення високої якості свідчень мовців, їхньої достовірності, а також прогнозованих відхилень даних анкет, питальників, діалектних текстів (навіть, на перший погляд, високої якості) щодо їхньої вірогідності, що важливо враховувати й під час їхнього аналізу.

Визначивши високу ймовірність потрапляння неправдивої інформації в анкети та інтерв'ю з мовцями з огляду на ситуацію *мовного / діалектного контакту* (остання досліджена на фактажі системних суперечностей між свідченнями анкет і діалектних текстів на межі українських говірок МДД різних генетичних і динамічних типів), детальнішою уваги

ще потребує обман, що може бути пов'язаний з *особливостями психіки респондентів, з інстинктом їхнього індивідуального й колективного самозбереження*.

Докладніше проаналізувати психічні особливості мовців з погляду доцільності їхнього інтерв'ювання щодо отримання вірогідної інформації, глибше вивчити інші чинники, що можуть впливати на якість інтерв'ю з респондентами в полілінгвальних ареалах, сподіваємося, допоможе нам і праця в межах Міжнародного наукового проєкту «Дебати щодо мовного розмаїття: менеджмент мов меншин в пострадянській Україні і Росії».

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови. В 3 т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Київ, 2001. 266 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
3. Биткеева А. Н., Моника Вингендер. Сценарии в языковой политике России: вопросы концепции и методологии. Социолінгвістика. 2020. № 1. С. 34–53. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/stsenarii-v-yazykovoy-politike-rossii-voprosy-kontseptsii-i-metodologii/viewer> (дата звернення: 26.04.2021).
4. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті : фонетика, фонологія. Чернівці : Рута, 1995. 400 с.
5. Гриценко П. Е. Грамматический портрет диалекта. *Исследования по славянской диалектологии*. Москва, 2013. Вып. 16. С. 9–36.
6. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. Українські говори Румунії / М. Павлюк, І. Робчук. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто. С. I–XVI.
7. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 235 с.
8. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів: навч. посібник. Ізмаїл : СМІЛ. 196 с.
9. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки. *Праці X республіканської діалектологічної наради*. Київ, 1961. С. 132–155.
10. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... кандидата філол. наук. Київ, 1962. 473 с.
11. Калнынь Л. Э. Проблемы описательной диалектологии в контексте современного изучения диалектов. Актуальные проблемы русской диалектологии и исследования старообрядчества: тезисы докладов Международной конференции 19-21 октября 2009 г. Москва : ИРЯ им. В. В. Виноградова РАН, 2009. С. 92–94.
12. Кобирина Г. С. Наголос у структуруванні українського діалектного континууму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Київ, 2021. 40 с.
13. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : ІРБІС, 2016. 168 с.
14. Колесников А. О. Динаміка українських південнобессарабських говірок: збереження і розвиток vs редукція національних рис в умовах мультилінгвізму. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки»*. Вип. 38. С. 15–19.
15. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : «СМІЛ», 2015. 676 с.
16. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини. *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ, 1965. С. 33–43.

REFERENCES

1. Atlas ukraïnskoi movy: v 3 t. T. 3. Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli. Kyiv, 2001. 266 s.
2. Bevzenko S. P. Ukraïnska dialektolohiia Kyiv : Vyshcha shkola, 1980. 246 s.
3. Bitkeeva A. N., Monika Vingender. Scenarii v jazykovej politike Rossii: voprosy koncepcii i metodologii. Sociolingvistika. 2020. № 1. С. 34–53. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/stsenarii-v-yazykovoy-politike-rossii-voprosy-kontseptsii-i-metodologii/viewer> (data zvernennja: 26.04.2021).
4. Herman K. F. Ukraïnski hovirky Pivnichnoi Bukovyny v istorychnomu ta linhvoheohrafichnomu aspekti : fonetyka, fonolohiia. Chernivtsi : Ruta, 1995. 400 s.
5. Hrytsenko P. E. Grammaticheskij portret dialekta. Issledovanija po slavjanskoj dialektologii. Moskva, 2013. Vyp. 16. S. 9–36.
6. Hrytsenko P. Yu. Teksty yak dzherelo doslidzhennia ukraïnskykh hovirok Rumunii. Ukraïnski hovory Rumunii / M. Pavliuk, I. Robchuk. Edmonton; Lviv; Niu-York; Toronto. S. I–XVI.
7. Deliusto M. S. Hramatyka hovirky u svitli tekstu : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2010. 235 s.
8. Deliusto M. Ukraïnska naddunaïska hovirka: zbirnyk dialektnykh tekstiv: navch. posibnyk. Izmail: SMYL. 196 s.
9. Drozdovskyi V. P. Pivdennobessarabski ukraïnski hovirky. Pratsi Kh respublikanskoï dialektolohichnoi narady. Kyiv, 1961. S. 132–155.
10. Drozdovskyi V. P. Ukraïnski hovirky Bessarabskoho Prymoria (na materialy obstezhennia Saratskoho, Tatarbunarskoho ta Bilhorod-Dnistrovskoho raioniv Odeskoï oblasti) : dys. ... kandydata filol. nauk / Kyivskyi derzhavnyi universytet im. T. H. Shevchenka. Kyiv, 1962. 473 s.
11. Kalnyn' L. Je. Problemy opisatel'noj dialektologii v kontekste sovremennogo izuchenija dialektov. Aktual'nye problemy russkoj dialektologii i issledovanija staroobryadchestva: tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii 19-21 oktjabrja 2009 g. Moskva : IRJa im. V. V. Vinogradova RAN, 2009. S. 92–94.
12. Kobyrinka H. S. Naholos u strukturuvanni ukraïnskoho dialektneho kontynuumu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk. Kyiv, 2021. 40 s.
13. Kolesnykov A. O. Atlas ukraïnskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu. Izmail : IRBIS, 2016. 168 s.
14. Kolesnykov A. O. Dynamika ukraïnskykh pivdennobessarabskykh hovirok: zberezhennia i rozvytok vs reduktsiia natsionalnykh rys v umovakh multylinhvizmu. Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Filolohichni nauky». Vyp. 38. S. 15–19.
15. Kolesnykov A. O. Morfolohiia ukraïnskykh pivdennobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika. Izmail : «SMYL», 2015. 676 s.
16. Lohvyn V. P. Morfolohichna systema hovirok nyzhnoi pravoberezhnoi Naddnistrianshchyny. Terytorialni dialekty i vlasni nazvy. Kyiv, 1965. S. 33–43.

Колесников Андрій Олександрович, доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Україна).

Колесников Андрей Александрович, доктор филологических наук, заведующий кафедрой украинского языка и литературы Измаильского государственного гуманитарного университета (Украина).

Andrii Kolesnykov, Doctor of Philology, Head of the Ukrainian Language and Literature Department, Izmail State University of Humanities (Ukraine).

Стаття надійшла: 08.04.2021

Статтю прийнято до друку: 15.04.2021